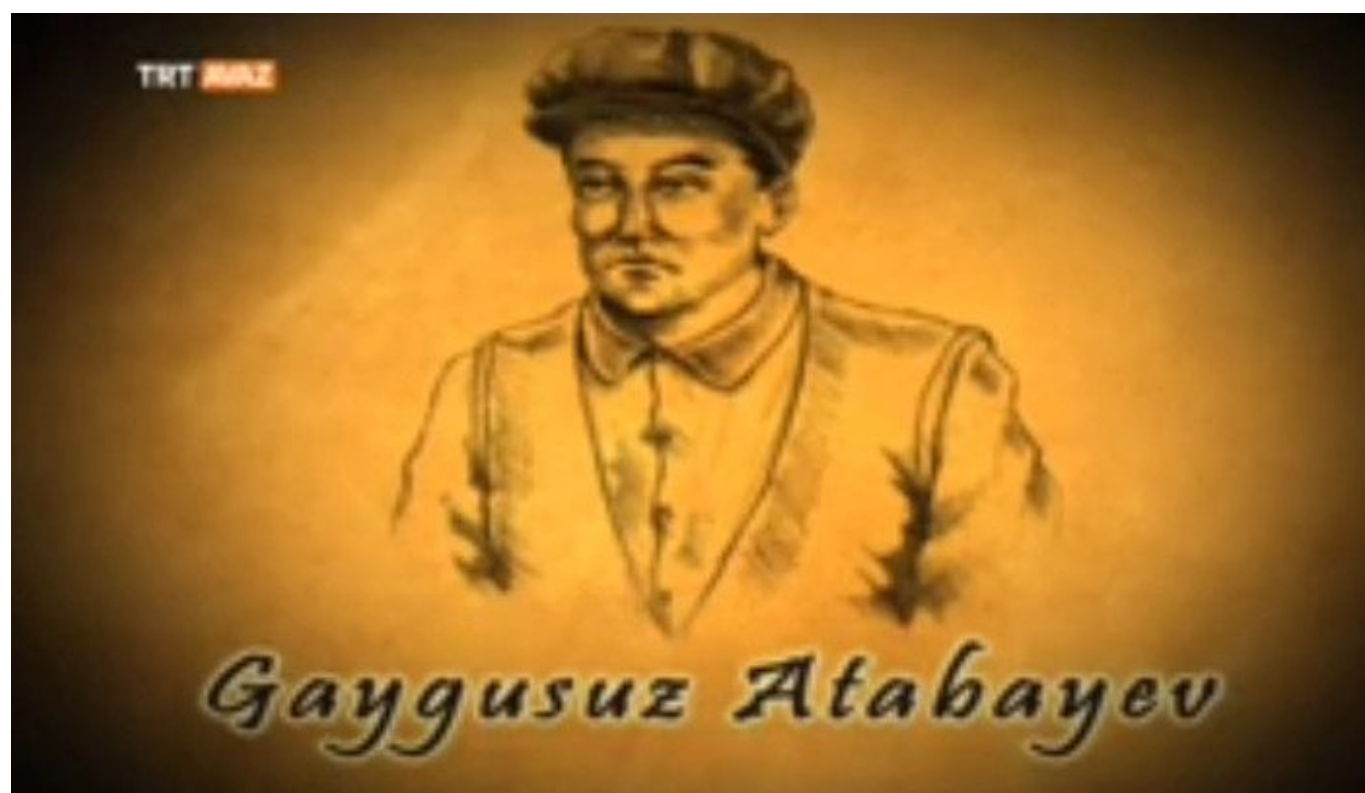

Diňe Gaýgysyz Atabaý -3: dowamy

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 января, 2025
Diňe Gaýgysyz Atabaý -3: dowamy

Şeýle ädimler ätmek bilen Gaýgysyz respublikanyň erkin hereket etmegine Merkeziň neneňsi jogap berýänini bilesi gelýär. Merkez uzak garaşdyрмаýar. Öz içki bäsdeşlerini gyrahladyp başlan Staliniň hökmürowanlygy barha pugtalanýardy ahyry. Onsoň A.Artykowsy aýryp, ýene merkezden birini getirip dikýärler. "Merkezden gelen kim bolsa-da, özümiz öz içimizde agzybir bolsak, gelene ýallaklamasak, etjegimizi edip bileris" diýen pikiri Gaýgysyz aýtman düşündirjek bolýardy. Emma bu başa barybermeýärdi. Şoňa görä aňyrdan gelenler-ä belli weli, öz türkmenlerimiziň arasyndan syýasat bilen keselläp, syýasy ýolbaşçy boljak bolşup, hiç bir zady gaýgyrman ýörenlerden howatyr edip başlady. Olara içiňi ynanyp bolmajakdygyna Gaýgysyz ir düşündi. Jemgyýet daşyndan bütewi ýaly görünse-de, aýratynam ýokary ýolbaşçylar iki topara bölünmäge başlady. Milleti, ilaty ileri tutanlar Gaýgysyzyň töweregine ysnyşyp

başlady. Hiç bir zada mukaddes bakman, nirä gamçylansa şo tarapa gözünü ýumup eňip gidýänler bolsa, ikinji bir tarapy emele getirip başladylar. Soňky topar öz halkyndan goldawa garaşman, merkezden umydygär boldular. Merkez, elbetde, ikinji topary goldaýar. Her niçik bolsa-da Gaýgysyz öz rüstemligini, ekabyrlygyny pugtalandyryp bildi. Respublika üçin hem-de täze birleşen türkmen halky üçin zerur ösmeli ugurlary ýalňyşman kesgittledi:

Birinji ugur:

Halka sowat bermeli, ylym-bilimi ähli ugurda ösdürmeli. Milli medeniýeti ösdürmäge agdyklaýyn üns bermeli. Gödegrägem bolsa, okyjylar bagyşlasyn, tualet medeniýetinden tä mejlis medeniýetine çenli ählumumy medeniýet elipbiýini halka öwretmek zerurlygyna Gaýgysyz örän gowy göz ýetiripdir. Ol öz halkym, öz gara gözüm diýip, özüniňkiniň yetmezini görmeýänlerden däl. Ol başdan-aýaga dogry görmäge endik eden adam. Partiýanyň karary, ýa hökümediň karary bilen bolsun, parhy ýok, täze teatr, neşirýat, gazetler, žurnallar, kinostudiýa, kitaphanalar, okuw jaýlary döredilende Gaýgysyzyň teklipleri, maslahatlary, goldawlary aýdyň bildirýärdi. Deňeşdirip görüň: diňe 1925-nji ýylda umumy sany 222 müň bolan 90 kitap çap edilipdir. Az ilatly Türkmenistan üçin munuň ne derejededigini oýlanyberiň.

Satiriki-ýumoristik žurnal hökmünde döredilenden tä 90-njy ýyllarda ýapylýança il içinde meşhur bolan "Tokmak" žurnalynyň zerurlygyna Gaýgysyz gowy göz ýetirýärdi. Jemgyýetiň ösüşi üçin akyllý-başly tankyt gerekligi jedelsiz bir hakykat. Gaýgysyz şo hakykaty iki elläp goldady. "Tokmak" Gaýgysyzy we beýleki ýolbaşçylary tankytlasa-da Gaýgysyz o žurnaly ýapmak hakda hiç-hiç oýlanmady.

Gaýgysyz halkyň umumy medeniýetiniň ösmeginde, öňki pikir edişi ýaly, aýal-gyzlara örän uly ähmiýet berdi. Beýik fransuz yazyjysy O.Balzak: "Dünýäniň gelejegi eneleriň elinde» diýipdir. Hut şeýle nukdaý nazardan 1925 ýylyň 8-nji martynda daýhan aýallaryň birinji ählitürkmen gurultaýy geçirildi.

Gaýgysyz asyrlar bári gelýän türkmençilik döp-dessurlarynyň, terbiýesiniň iň gowy, zamanabap nusgalaryny täze durmuşa ornaşdyrmagy ündeýär. Ol muňa her ädimde üns berýär.

Gaýgysyzyň mysalynda tutuş Türkmenistan hem açyk, rahat, boldugyça adalatly ýurt bolmaga ýöneldi. Muny duýandyklary üçin, şol ýyllardan başlap, tatar, başgyrt, uýgur, gazak halkynyň hem-de kawkaz halklarynyň wekilleri Türkmenistana köp göçüp başladylar.

Türk generaly Enwer paşa şehit bolandan soň yzynda galan türk esgerler, ofiserler hem Türkmenistana gelip mugallymçylyk we beýleki hünärler bilen meşgullanyp baslapdyrlar. Olaryň elinde okan Türkmenistanyň halk ýazyjysy Çary Aşyr baýramlarda “Ýaşa, ýaşa müň ýaşa! Mustapa Kemal paşa” diýip aýdym aýdýanlaryny ýatlaýar.

1923-nji ýylyň 29-njy oktyabrynda öňki Osman imperiýasynyň harabalyklarynda täze Türkiýe respublikasy yglan edildi. Respublikany gurusy baş lider Mustapa Kemal Atatürk ýa-da onuň egindeşleri bilen Gaýgysyzyň hi bir baglanyşygy boldumyka? Bu sowallara dokumental delilli jogap heniz ýok. Ýöne il gürrüňine görä, Mekgä gidýär bahanasy bilen birki kişini Gaýgysyz Türkiýä ugradanmyş. Olar: “Şu mahal zamany däl, dine özüňizi goramak bilen boluň” diýlen nesihat getirenmişler.

1918-de Başgyrdystan milli hökümetini guran, soňra beýik alymlyga ýetişen Zeki Welidi Dogan gözme-göz duşuşmadyk bolsa-da Gaýgysyzyň meşhurlygyny, edýän işlerini yagşy bilen adam, onsoň ol 1925-de Mustapa Kemal Atatürk bilen duşuşanda söhbet içinde Gaýgysyzyň ady agzalan bolmagy gaty mümkin. Gaýgysyz beýik taryhçy W.Bartold bilen ýakyn gatnaşykdaýdy. W.Bartold bolsa ýorite çakylykly Türkiýä gitdi. Oňa Zeki Welidi Dogan ýolbeletlik etdi. Bu duşuşykda Gaýgysyz hökman agzalandyr. Ýeri gelende aýtsak, Gaýgysyz uly alymlar bilen pugta ysnyşýar. Olary Turkmenistanyň meseleleri bilen yzygiderli meşgullanmaga çekýär. Ýokarda ady agzalan akademik W.Bartold türkmen taryhyny dikeltmekde iň köp iş eden alym bolýar. I.Belýaýew, Uspenskiý hut Gaýgysyzyň teklibi bilen “Türkmen sazy” diýen meşhur kitaby ýazdylar. Gaýgysyzyň özi hem türkmen aýdym-sazynyň ölemen aşygy ekeni. Ol türkmen dutaryny diňe saz guraly hökmünde, wagtyňy hoş geçirmek üçin bir zat hökmünde görülmegine garşydy. “Bagşy bilen dutar-dertden saplaýjy hekim bilen dermandyr. “Gaýgysyzyň bagşysy lakamyny alan Uly Garly

bagşyny, wagt tapanda, uzak gijeläp diňleýär. Aralygynda daş çykyp, halys dykyn alan ýüregini sessiz gözýaşlary bilen gowzadyp gelýär. Ol aýdym-saz diňlände türkmeniň başdan geçiren betbagtlyklary göz önünde janlanýar, ol türkmeniň ahwalyna aglaýar. Bagşynyň owazy, dutaryň heňi, Gaýgysyzyň kalbynyň sesi birleşýän ekeni. Ol Ýewropa saz sungatyna-da örän uly sarpa goýýan ekeni. Moskwa bardygy her agşam Çaýkowskiý adyndaky konserwatoriýanyň konsert zalyndaky konsertlere, Uly teatryň opera we balet oýunlaryna gidýär. Bu hakda kitabyň soňunda beýik kompozitor Weli Muhadowyň ýatlamasynda okap bilersiňiz. Gaýgysyz professional sungat hökmünde opera we balet teatryny açmaga otuzynjy ýyllaryň tümlüğinde taýýarlyk görüp başlaýar. "Ata-babalarymyz opera-baletsiz ýaşapdyrlar, bize-de geregi ýok." diýen yzagalak pikire uýmandyr. Gaýgysyzyň opera we balet teatryny açmak arzuwy Beýik Watançylyk ugşunyň aldym-berdimli günlerinde -1941-nji ýylyň 6-njy noýabrynda meşhur "Zöhre we Tahyr" operasy bilen durmuşa geçdi. 60 ýyldan soň bu teatr ýapyldy. Gaýgysyz türkmen halkynyň taryhyny ýazdyrmaga aýratyn üns berýär. Gaýgysyzyň teklibi arkaly W.Bartold başda durmak bilen W.Žukowskiý, I.Kraçkowskiý, A.Ýakubowskiý ýaly uly alymlar hem goşulyp Türkmenistana we türkmenlere degişli taryhy çeşmeler terjime edilip, redaktirlenip başlaýar. Bu işleri Türkmenistan aýratyn maliýeleşdirýär.SSSR Ylymlar akademiýasy tarapyndan taýýarlanan "Türkmen we Türkmenistan taryhy boýunça materiallar" atly iki tomluk epeý kitaba Gaýgysyz sabysyz garaşýar. Alymlar bilen birme-bir duşuşyp, olara dürli ýardam berýar, göwnüni guwandyrýar. Birinji tomuň sözbaşysynda: "Şu neşir SSSR Ylymlar akademiýasynyň Gündogary öwreniş instituty tarapyndan 1934-nji ýylda taýýarlanyp başlady..." diýilse-de kitabyň ikinji tomy 1938-de, birinji tomy bolsa 1939-da çap edilýär. Elbetde, bu kitaplary Gaýgysyz görüp bilmedi. Bu iki tomluk türkmen taryhyna degişli şu güne çenliki kitaplaryň arasynda iň ynamdar, iň naýbaşy kitaplygyna galýar. Öz halkyny çuňňur ylymly we beýik medeniýetli etmek üçin Gaýgysyzyň şeýle yhlas, şeýle gaýduwsyzlyk görkezendigini şu fakt açyk tassyklaýar: kurslary, ýörite orta we ýokary okuw

jaýlary hasap etmäniňde 1924-1938-nji ýyllar aralygynda 574 mekdep gurlupdyr. Hut Gaýgysyzyň özüniň teklibi bilen Baýramaly böwrek sanatorisi, ençeme keselhanalar, yetimler öýleri bina edildi. Soňra o ýetimler öýlerinde köp-köp çaga okap ulaldy. Şo ýyllaryň ýagdaýynda bu işler hakykatda-da gahrymançylykly işler. Ylym, medeniýet babatda Gaýgysyzyň täzeliklerini, ýardamlaryny, nadanlar bilen çaknyşyklaryny, öz halkyna görüplere garşy ýanbermez göreşlerini doly görkezmek üçin tom-tom kitap ýazmak zerur.

Ikinji ugur:

Ykdysadyýet: esasan oba hojalygy we senagat. Gaýgysyz oba hojalygyny senagat kärhanalary bilen birlikde ösdürmegiň tarapdary. Ol Türkmenistany diňe çig mal öndürýän respublika däl-de, eýsem önümi işläp bejerýän senagatly ýurda öwürmäge dyzaýar.

Gaýgysyzyň her meselä täzeçe çemeleşýandigi bu tayda-da bildirdi. Ol Türkmenistanyň şertlerinde citrus ösümlikleri-apelsin, mandarin, limon ýaly miweleri ýetişdirmegiň usullaryny öwrenmegi alymlara maslahat berýär. Gwaýula ösümliginden Türkmenistanyň şertlerinde kauçuk alyp boljakdygy ýa bolmajakdygy hakda örän irginsiz iş alyp barýar. Bu mesele barada amerikan firmasy bilen gatnaşyklara başlaýar. Amerikan traktorlaryny türkmen topragynda ulanmak maksady bilen amerikanlara ýüz tutýar. Muhammetguly Atabaýewiň inileriniň biri Hajy Atabaýewi Amerikanyň Birleşen Ştatlaryndaky traktor zawodyna komandirovka iberýär. Bu hereketleri üçin Gaýgysyz Merkezden çekinip duranok ýa-da OGPU, soňra NKWD yzarlar diýen gorkusy ýok. Ol bu zatlara öňden öwrenişen. "Birden bir zat bolaýmawersin" diýýänlerden däl, gaýta: "Näme bolýan bolsa, görübereris" diýýän töwegellerden. Gaýgysyz oba hojalyk önümçiliginde we maýda hünärmentçilikde kooperatiw herekete köp ýardam berdi. "Goşçy" jemgyýetine döwlet kömegini gaýgyrmady. Ol açık aýdyp bilmese-de, kolhoz diýlenine garşylygy sözleriň arasyndan açık duýulýar. Türkmenistanda 1930-njy ýyllarda basmaçylygyň ýañadan güýçlenmeginiň baş sebäbini Gaýgysyz kolhozlaryň zor bilen gurulmagyndan görýär.

Bu meselede gyssanmazlygy tekliþ edýär. Zor bilen gurlan kolhozlardan adamlaryň gaçyp-gaçyp, hatda Watandan gaçyp gidýänligini, üstesine-de malyňy kolhoza bermejek bolup ýa soýýanlygyny, ýa serhetden geçirýänligini janygyp düşündirjek bolýar. Aňyrdan gelenler muňa akyl ýetirjegem bolanok. "Kagyzda karar barmy-gözüňi ýumda basyber" etdiler.

Gaýgysyz ähli ýere gowaça ekip, monokultura geçilmegine-de düýpden garşydy. Ol özünde bugdaý ýetişdirip bolýarka, özgelere bugdaý diýip el sermekçi däl. Melleklere bugdaý ekmäge rugsat berendigi üçin oňa iňenç baryny berýärler. "Bugdaý tapman oturan aç adam seniň gowaçaňy ekmez" diýip, Gaýgysyz real pikirlenýär. Eger 1928-30-njy ýyllarda ählumy kolhozlaşdyrma başlanmadyk bolsady, onda öňden gelýän kooperatiwçilik gowy ornaşardy, kolhoz diýip jemgyýetiň biline palta urulmazdy. Şunda bolşy yaly, başga köp-köp halk hojalyk meseleleri merkezde çözlüp, soňra zor bilen yerlerde ornaşdyrylyp başlansoň, Gaýgysyz alaçsyz galdy. Merkeziň barha zorluga baka üýtgeýşine Gaýgysyzda içki gahar köz kimin köreýärdi. Her niçik-de bolsa, Merkezden Türkmenistan üçin köpräk ýolup almak, ýagny maliýe, maddy paýy köpräk aljak bolmak syýasatyny Gaýgysyz barha güýçlendirýärdi. Bu maksat üçin ýene şahsy ýoly köp ulanýardy, irginsiz haýyşlar bilen Merkezi ministrliklere, partiýanyň Orta Aziýa býurosyna, Merkezi komitete ýüz tutýardy. Ol: "Şu gün bitirmesek ertir giç bolar" diýen usulda işleýärdi.

G.Kržižanowskiý, S.Orjonikidze ýaly energetika, senagat babatda çözüji sesli ministrler bilen örän ysnyşyp, Gaýgysyz respublikanyň energetika hajatlaryny üpjün etmek hem-de täze senagat kärhanalaryny gurmak işini üstünlikli öňe sürdi. Bu sözüň doly manysynda ýokdan bar etmekdi. Gaýgysyzyň on üç ýyldaky yhlasy bilen işe girizilen ýa gurluşygy başlanan zawodlar, fabrikler Orta Aziýanyň her bir respublikasyndakydan köpdi. Ýarym awtomat telefon stansiýasy Orta Aziýada ilkinji gezek Aşgabatda gurlupdy. SSSR zamanynda ortak haryt respunlikalaryň haýsynyň ýolbaşçysy ekabyr bolsa, haýsy ýolbaşçy dil tapsa, ýol tapsa şo respublika berildi.

Gaýgysyz bu syra irgözin düşündi we ýetişibildiginden gurluşyk

etmäge dyzady. "Aç başym-dynç başym" edip oturmaga Gaýgysyzyň ynsaby çatmady. Onuň damarynda aýlanýan gan sap gandy, galplyk, aldaw, hile, betniýet ýokundysy hem ýokdy. Şo saplyk onuň ýoluny açdy. Gaýgysyz saplykdan, tamizlikden, yagşy işlerden kuwwat alýardy, öz durmuşynyň manysyny şonda görýärdi. Bosaga-Kerki kanaly we şoňa kybapdaş ençeme suw desgalary, elektrik stansiýalary, radio setleri, pagta arassalaýjy zawodlary, ýag, sabyn öndüriji zawodlary hasap etmänimizde-de Aşgabaduň dokma fabrigi, ýüpek fabrigi, Gowurdagyň, Ýerbendiň kükürt zawodlary, Marydaky ýüň ýuwujy-tüýdüji fabrik, Garabogazköl kombinaty, Çärjewiň ýüpek fabrigi, Krasnowodskide konserwa zawody, un kombinatlary, çörek bişiriji kärhanalar, gurluşyk materiallary göýberýän kärhanalar Gaýgysyzyň yhlasy, kuwwaty, ýardamy, ýalbarmalary, talap etmeleri arkaly gurlupdy. Aşgabatda gurdurýan aýna kombinatynyň we beýleki kärhanalaryň tamamlananyny Gaýgysyz görüp bilmedi.

Nebit meselesinde bolsa Gaýgysyzyň aýratyn roly bar. 1931-nji ýylda Leningradda "Türkmenistanda öndüriji güýçleri ösdürmegiň perspektiwalary" diýen temada SSSR Ylymlar akademiýasynyň ýörite konferensiýasy Gaýgysyzyň haýyşy boýunça geçirilýär. Şonda Gaýgysyz giňişleýin doklad edýär. O doklady diňläp oturan akademik, SSSR Ylymlar akademiýasynyň ilkinji prezidenti A.P.Karpinskiý Gaýgysyzyň akyl-paýhasyna, ylmy üşüğine, hojalygy şeýle çuň bilşine haýran galypdyr. Şol konferensiýada nebit meselesine köp üns bermek hakda karara gelinýär. Nebitdag sebitinde gazylýan guýulardan nebit çogup başlanyny gören Gaýgysyzyň neneňsi begenendigini göz önüne getiriberiň. Ol şo mahallar näme pikir edendir öýdýäňiz? "Munça senagatymyz, munça pagtamyz bilen SSSR-iň torundan çyksagam aç galasymyz ýok" diýip oýlanan bolsa gerek. Sebäbi Türkmenistanyň aýratyn döwlet boljak nesibeli gününe Gaýgysyz elmydam umytly garaşýardy we her bir beýik ädimini şol umyda baka ädýärdi.

Kadrlaryň yetmezliginde, umumy ykdysady ýagdaýyň pesliginde, her bir manady Merkezden diläp ýaşamaly zamanada respublikada şeýle ösüş gazanmak üçin Gaýgysyz bolmaly, ýa Gaýgysyzyň

derejesine deňdeş şahs bolmak serurdy. Onuň bu eden işleriniň beýikligi soň-soňlar, ýagny Türkmenistan diňe SSSR-de däl, eýsem Orta Aziya respublikalarynyň umumy ösüşinde-de yza galanda has belli boldy.

Onsoň Türkmenistanda ýene Gaýgysyzy küýsöp başladylar.

Her bir döwür öz ogluny döredýär.

Şeýleräkdir çyn hasapdan alaňda.

Dogyr Gaýgysyzy ýene bir gelin,

Eger ol Türkmene zerur bolanda. A.Allanazar.

Syýasy-sosial ugur:

Gaýgysyz sözüň beýik manysynda Adam ýetişdirmegiň ahyrky maksadyny Türkmenistanyň doly azatlygyny gazanmakda görýärdi. Türkmenistan azatlyk gazanmaly we azatlygyny goramany başarmaly. Onuň pikirçe, Adam-Kadr ýetişdirmek uzak iş. Ýigrimi-ýigrimi baş ýaşa çenli okuw, ylmy kämilleşiş, tejribe toplaýyş. Takmynan, otuz, otuz baş ýaş Adamyň-kadryň akyl kasesi dolýan wagty. Şeýle Adam wezipä goýlanda öz ýerinde polat ýaly durmaly. Hut şeýle adamlar öňe geçip jemgyýet doretmeli. Onuň pikirçe jemgyýet doremese, ösüş ugursyz bolar. Uly-uly maşgalalar, familiýalar döremegini isleýär. Şolara görä intelligensiýa emele geler. Uruşlar, topalaňlar ýa diktatorlyk düzgünleri ozaly bilen şol näzik intelligensiýanyň bilini omurýar, ony özüne ýaranjaň bir sürä öwürýär. Intelligensiýa beýle urgylardan soň uzak, örän uzak wagtlap özüne gelip bilmeýär. Muny oňat bilýan Gaýgysyz ýaňy şinelöp başlan türkmen intelligensiýasyny ösdürmäge ırginsiz yhlas sarp edipdir. Onuň hut ozüniň synçylygy bilen obalardan, şäherlerden tapylan oglanlar, gyzlar Merkezlere okuwa iberilipdir. Gaýgysyz olaryň ýetişişlerine göz-gulak bolýan ekeni. Mysal üçin, Lebap ýaka obalaryna aýlanyp ýörkä, bir ýygnakda çetde oturanja, eleşan köýneklige oglana Gaýgysyzyň ünsi düşýär. Ýygnak gutarandan o oglanjygyň ýanyna baryp, başyny sypap, ony-muny soraşdyryp görýär. Soň o oglany Aşgabada ibermeklerini haýyş edýär. Ol oglanjyk soňra Türkmenistan Ylymlar akademiýasynyň Prezidenti bolan akademik Pygam Azymowdy. Orta Aziýaly kompozitorlaryň arasynda ilkinji

bolup Zähmet Gahrymany adyna eýe bolan, döreden sazларыna dünýä baş egýän kompozitor Weli Muhadow hem Gaýgysyzyň synçy nazaryna düşüp seçilenleriň biri. Şeýle adamlary sanasaň, ep-eslije bar.

Gaýgysyz patyşa zamanında kämillige ýetişen türkmenleri hem Türkmenistan üçin işlemäge yryp bildi. Milli hökümet guranlardan Seýitmyrat Öwezbaý, Kakajan Berdi ýaly örän zehinli adamlar hem Türkmenistan diýlen täze ojagyň başyna geldiler. Kakajan Berdiýewiň inileri: şo döwürler fransuz, rus dillerinde, öz ene dilinde gepleýşi ýaly, ezber okap-ýazyp bilýän Bekgi Berdi, onuň inisi Bapby Berdi dagy, öň adyny agzap geçen adamymyz Abdyryzak, Allaguly Garahanow, Baýramalyly Annagylyç ahun (bu ahuna Gaýgysyz “halypam» diýip ýüzlenýän ekeni. Annagylyç ahun bolsa meşhur hudožnik, Zähmet Gahrymany, SSSR-iň halk hudožnigi Yzzat Gylyjowuň kakasy.), H.Ýomudskiý, Nedirbaý Aýtak we beýlekiler Gaýgysyzyň köňül diregleridi. Buhara Halk Respublikasynda ady çykyp başlan, soňra Owganystana mejburi geçişinde Amanulla han bilen gepleşikler geçiren, 1925-nji ýylyň başyndaky günä geçişlikten peýdalanylýan Aşgabada gelen Abdulhekim Gulmuhammedow Gaýgysyza goldawçy bolup, özünüň şahyrlyk, alymlyk zehinini doly güýjünde ýüze çykaryp başlaýar. Ol Gaýgysyzyň teklibi bilen W.Bartold, Samoýlowiç ýaly alymlardan tâlim alýar. Ýeri gelende aýtsak, A.Gulmuhammedow kâmil şygrylaryň, ylmy makalalaryň awtorydyr. Gaýgysyz olaryň ählisini özüne ýakyn hasaplaýardy, olaryňam ählisi Gaýgysyza uçursyz uly hormat goýýardylar hem-de Gaýgysyzyň liderligine ikerjiňlenmän gol berýärdiler.

Köne intelligensiýanyň baý tejribesini, ylmy hazynasyny täze döwür üçin ulanmak Gaýgysyza hoş ýakýardy. N.Aýtakowyň üstüne daş ýagdyranlarynda G.Atabaýyň şeýle mertlik bilen ony goldaýşyna bir mysal getireýin:

Atabaýew: "Birnäçe ýoldaşlar ýol. Aýtakowa biderek ýere örän köp günä ýapdylar diýip hasap edýäris. Onsoňam, Han Ýomudskiý barasynda Aýtakowy günäkärlemän, meni günäkärlemek gerek. Esengula men bardym we serhediň aňyrsyndan ony men çagyrdym... Munuň üçin şu gün Aýtakowy tankyt etmek düýbünden nädogry

bolar, meni-baş üstüne, tankyt ediberiň...” (TSSR MIK-niň we HKS-niň partiýa guramasyny arassalamak boýunça komissiýanyň mejlisiniň stenografik ýazgysyndan. 5-nji ýanwar 1935 ý. “Türkmen arhiwi” 1993 ý. №1 sah 42. Taýýarlan G.Gadelşin.) Ýeri gelende aýtsak, Gaýgysyz bilen Nedirbaý Aýtak hiç mahal kesekleşmediler diýip taryhçylar güwä geçýärler. Gaýta, olaryň hersi öz ornuny bilýärdi we bir-birege ýardamçydylar.

Eziz hanyň buýrugy bilen Maryda Aga däli diýen bir kişiniň her aýagy bir ata daňlyp, wagşylyk bilen süýredilip özdürilende hanyň ýanynda durup, onuň pikirini goldan mürzesi Berdi Kerbabany hem, Gaýgysyz geçirimlilik edip, täze işlere çekdi. Bekgi Berdi bilen Berdi Kerbaba 1926-njy ýylda Magtymgulynyň bir tomluk kitabyny çap etdirdiler. O ýyllarda Magtymgulynyň goşgulary türkmen halkyna teňnä suw beren ýaly täsir etdi.

Magtymgulynyň duşmanlary, elbetde, Türkmenistanyň hem duşmanlary bu hadysa garşy herekete geçip başladylar. 1928-nji ýylyň 1-nji martynda Türkmenistan Kompartiýasynyň sekretary Ibragimow: “Men Magtymgulynyň neşir edilmegini uly ýalňyşlyk hasap edýärim” diýip Merkezi Komitetiň 2-nji Plenumynda eden dokladynda aýtdy. Muny şo döwürki partiýa sekretary H.Sähetmyradow hem goldaýardy. Şo Plenumda Ibragimowyň wezipeden gitmegini, H.Sähetmyradowyň bolsa respublikadan daşarda işlemegini gazanan Gaýgysyz as salym ynjalady. Emma Gaýgysyz daga garşydaş toparda ýaňy ýetişen G.Kulyýew 1932-nji ýylda “Magtymguly söwda buržuaziasynyň ideology” diýen kitapçasy bilen orta çykýar hem-de Magtymgulynyň on bäş ýyllap neşir edilmezligini gazanýar. Sowet döwründe Magtymgulyny ilkinji neşir edeniň biri Bekgi Berdiyew bolsa respublikadan çykarylyp goýberilýär. Şondan soň Magtymgulynyň kitabyny taýýarlan alym ýa neşirçi taýak datman galanok. Olaryň her biri hatardan gidende, Gaýgysyzyň bagryndan ýylan dişleýär.

Gaýgysyz ýyl geldikçe garşydaşlarynyň artýandygyny duýýar. Şo ýyllar Gaýgysyzyň we onuň pikirdeşleriniň önünde şeýle güýçler durýar:

1. Uly-kiçi hanlar, taýpa başlary, baýlar, din wekilleri we olaryň yzyna düşenler. Olar täze döwlet gurlansoň, öz

häkimlikleriniň ýöremejegine göz ýetirdiler. Şeýle-de bolsa, olaryň arasynda hem Türkmenistan üçin hereket edenleri bar.

2. Türkmenleriň arasynda emele gelen owganparazlar, eýranparazlar, ozbekparazlar. Olar bütewi türkmen ugrunyň döremegine päsgelçilik döretmäge meýillidiler.

3. Syyasata başbitin berlip, şo syýasatyň hatyrasyna öz halkyny hem-de tutuş Türkmenistan respublikasyny pida bermäge taýýar adamlar. Olar daşardan geleni başyna täç edip, özüniňkileri ýere sokýarlar.

4. Merkezden iberilen wezipeli adamlar. Olar Gaýgysyz dagynyň rowaçlanmagyny islemeýärler hem-de ýerli halkdan ýolbaşçy işe çekilmegine dürli ýollar bilen päsgel berýärler.

5. Tireçillik keselinden, ig-gul düşüňjelerinden saplanyp bilmedikler. Şo döwrüň pikirçe, pars, owgan, kürt ýa-da başga bir gatanjy bar bolsa, sen pes kasta hasaplanýarsyň. Bilşiňiz ýaly Gaýgysyzyň ejesi owgan gyzy.

6. Hökümetiň başlygy wezipesini almak isleýän aýry-aýry adamlar. Olar Gaýgysyzyň halk içindäki meşhurlygyny duýup, köplenç assyryn hereket etmeli boldy. Olar agzalalyk döretmek üçin başgalar tarapyndan meçew berlen, küşgürilen adamlar bolmagy hem mümkin.

7. Mezkez, ozaly bilen Stalin, stalinçiler. Olar milli respublikanyň ösmegi üçin maliýe, maddy ýardamy azaldyp, kesip bilýärler. Gaýgysyzyň Orta Aziýadaky abraýyna, respublikadaky meşhurlygyna böwet basmak üçin Gaýgysyzyň zarbyna çydajak, her gün onuň ýüregini bulandyryjak, aýagynyň aşagynda gorp döredip biljek partiýa kadryny iberýär. Ol Türkmenistan Kompartiyasynyň Merkezi komitetiniň birinji sekretary Ýakow Popok. Bu tip gelen gününden tä soňky günlerine çenli Gaýgysyza sakyrta ýaly ýapyşdy. Özge sakyrtaýarlar derä ýelmeşe, Popok göni ýürege neşter sançdy. Ol Gaýgysyza garşy namart oýunlar tapdy. Arkasynda Merkez duransoň, türkmen ýapjalaryny töweregine üýşürüp, edil ýaraly Arslanyň daşyna

üýşen syrtlanlar ýaly topuldy. Arslan, her neneň ýalňyz bolsa-da, her neneň ejirler çekse-de Arslan ädimler ädýärdi, golaý gelen syrtlany çeýnäp göýberýärdi, töwerekdäki syrtlanlar dişini syrtardyşyp, aýylganç-aýylganç çyňkryşyp, ýene topy bilen topulýardylar.

Ynha, Gaýgysyz şeýle şertlerde işlemäge mejbur boldy.

1928-nji ýylyň 1-nji martynda TK(b)P MK-nyň 2-nji Plenumynda Halmyrat Sähetmyrat tarapyndan Gaýgysyzyň başyna daş ýagdyrylyşyny bir synlaň. Onuň bu dokladyny, özem Türkmenistandaky iň soňky dokladyny okasaň, ikinji sekretar hökmünde ylalaşyksyz, arabozar, üşüksiz, görüp, millete hiç bir peýdasyz, özgâ gul bolmaga häzir bir adamlygy duýulýar. Hatda muny Plenumda sözlänlerem aýdýar. Bir özi akguş, özgeler garga. Ol öz ýigrenji bilen Atabaýewi gowy tanadýar. Ol köne saman sowurmaga-da ökde. Türkmen oblispolkomynyň başlygy Çary Perliýewi (belki, Pirliýewi) Gaýgysyzyň goldanlygyna garaman, ony işden aýyrdanyna begenip sözleýär. Soň Atabaýewiň üstünden düşýär. Ol Atabaýew we ony goldaýanlar bilen agzalalygyny birme-bir sanaýar. Onuň aýyplamalary şeýle:

Birinji aýplama:

Ýol. Atabaýew bolsa başga ýagdaýdan ugur aldy: Türkmenistanda ýer-suw gatnaşyklaryny Amyderýa meselesi, uly kanalyň geçirilmegi çözüp biler. Şoňa görä ýer-suw reformasy eýlenenne degmeýän deri, şu sebäpli diňe ýer gurluşygy bilen çäklenmeli. Düşnükli zat, ýol. Atabaýew we ony goldaýjylar oba baýlaryny yerden we suwdan mahrum edip, olary ynjdasy gelmeýär, ähli kişiniň göwnüni tapjak boldylar. Ýer-suw reformasy meselesi BK(b)P MK-nyň Syýasy Býurosynda duran halatynda, TK(b)P MK-nyň we BK(b)P MK-nyň Orta Aziýa býurosynyň kararyna garamazdan ýol. Atabaýew öňi-soňy ýene bir gezek meniň pikiri üýtgetjek boldy... Men bu göwnetjek bolmaklyga ýan bermedim we bu ýagdaý hakda Moskwada ýol. Zelenskä gürrüň berdim... Bu ýagdaýlar zerarly meniň Atabaýew bilen gatnaşyklarym, elbetde, ýaramazlaşyp başlady.

Ikinji aýplama:

Obalarda baý gatlaklary bar, olary ýerden we suwdan mahrum etmeli. Ýol. Atabaýew bolsa mydama Türkmenistanda beýle zat ýok diýen pikirden ugur aldy. Hamana TSSR feodal-krepostnoýçylyk gatnaşyklaryndamyş, bu taýda türkmen söwda buržuazıasy ýokmuş, şoňa görä obada ähli adamlar zähmetkeş daýhanlarmyş we netijede-ähli adama ýer bermeli. Muny biz Merkezi Komitetde açyk bildik, ol ýer-suw reforma komissiýasynyň başlygy bolup Tejene gitdi. (Ispolbýuroda onuň öz eli bilen ýazylan tezisleri bar.) Birnäçe ýoldaşlaryň, şol sanda meniň ýiti garşylygym sebäpli o tezisler kabul edilmedi. O tezislerde Atabaýew şeýle diýýär: bir baýam ýok, bir işanam ýok, şo sebäpli hemmelere ýer bermeli. Muny MK-nyň býurosy gaýtardy. Ol öýkeledi we bu taýda haýsydyr bir toparlaýyn göreş bar hasap etdi. Emma býuro onuň tekliplerini kabul etmedi hem-de ony ýañadan Tejene ugratdy. Emma ol göwünsiz gözledi we azajyk tapdy. Bu hemmä mälim we býuro muny gowy bilýär.

Üçünji aýplama.

Ýol. Atabaýew metbugat sahypalarynda Gyzył Goşunyň milli gurluş prinsipi meselesi bile çykyş etdi. Ol şeýle pikir ýöretdi: öz halkyny goramak üçin her halkyň öz goşuny bolmalydyr, şoňa görä-de türkmen halky hem öz halkyny goramak üçin öz goşunyny döreder we ş.m... Biz ýol. Atabaýewiň ýalňyşlaryny ara alyp maslahatlaşmagy talap etdik...Onuň bu sözleri milletçilikli sözler, bolşewistlikçi däl... Atabaýewiň abraýyny saklamakdan ötri bütin bu işi redaksiýanyň boýnuna ýüklediler... Bize gybat bilen, toparlanyşyk bilen meşgullanmaň diýýärler.

Dördünji aýplama.

Bu Gürgende ýomutlaryň gozgalaňy wagtynda Atabaýewiň özüni alyp barşy hakda. Atabaýew türkmen ýaragly gollary (güýçleri) arkaly olara kömek bermek zerurlygy hakda hem-de olary özümize birleşdirmek hakda mesele goýdy. Biz MK-da meseläni başgaça goýduk, beýle çemeleşik milletçilikli çemeleşik, beýle çemeleşigi buržuaz intelligensiýasy bolan Öwezbaýewler, Bekgi

Berdiýewler talap edýärler. "Atabaýew, sen şolaryň ideologiýasyny aňladýaň, beýle etmek bolmaz, bu biziň partiýamyzyň prinsiplerine garşy gelýär, bu proletar diktaturasynyň bähbitlerine garşy gelýär." diýdik. Emma ýol. Atabaýew bolsa: "nädiň mähriban doganlarymy goramaga çykmaýyn?! Biz olara kömek etmeli, türkmenler haýsydyr bir proletar syýasatyň gurbany bolmaly däldirler... diýdi» ýol. Atabaýewiň partiýalaýyn däl teklibine Atabaýew bilen Aytakow ses berdi.

Bäşinji aýplama.

Ýol. Atabaýew Gürgen gozgalaňy başlanda öňki ofiser Öwezbaýewi Daşkende çagyrdy hem-de olary Gürgendäki türkmenlere ýolbaşçylygy guramak üçin ugratmaga synanyşdy.. .Ýol. Atabaýewiň ýene bir etmişi hemmelere mälim, ol Daşhowuzy öwrenmek bahanasy bile Öwezbaýewi Jüneyit hanyňka ugratdy. Arman, şu wagt ýol. Atabaýewiň özi ýok, bolsa, näme sebäpden şeýdenini aýtdyrardy.

Altynjy aýplama.

Türkmen buržuaz intelligensiýasyny peýdalanmak hakda. Men, şol sanda birtopar ýoldaşlar-Ispolbýuronyň agzalary, birtopar ýewropalylaryň goldaw bermeginde şeýle bir meseläni öňde goýduk, ýagny türkmen intelligensiýasyny, olar köpçülige täsir yetirip bilmejek ýerde, ulanmaly. Olar azlygam bolsa, ideologik edaralaryň başynda goýulmaly däl... Biz Bekgi Berdiýewi wezipeden aýyrmaga synanyşanymyzda ýol. Atabaýew: ol medeniýetli adam, ony GUS-dan aýyrmaly däl diýdi. Umuman, ýol. Atabaýew burjuaz intelligensiýasyndan geljek howpy görmek islemeýär, olary her bir wezipede peýdalanmaga taýýar.

Ýedinji aýplama.

Türkmenleri partiýa çekmek hakda. Atabaýew adamlar partiýa çekilende sosial sypat boýunça däl-de şahsy başarnygyna, sowadyna görä çekmek hakda mydama mesele goýup geldi. Hamana, bizde söwda buržuazıyasy ýokmuş, şäher ýaşaýşy ýokmuş, hemmeler oba ilatymyş, biziň zähmetkeş elementlerimizmiş, şoňa görä ähli ukyplylary partiýa almak gerekmiş. Mysal üçin, ol

kimdir bir Burunowy partiýa almak hakda aýak diredi, Burunow söwdagär, ýöne başarnykly, indi şygry düzmek bilen meşgullanýar. Biz muny ýazgaranymyzda ýol. Atabaýew bize onuň bilen şahsy garşylyklaryňyz bar diýip hasap etdi.

Partiýa çekmek meselesinde biziň aramyzda agzalalyklar bar. Başga tarapdan Atabaýew ähli gatlaklaryň partiýa çekilmegi hakda hem-de ýewropalylara garaňda türkmenleriň agdyk çekilmegi hakda mesele goýdy. Muny buržuaz intelligentler talap edýärler, sebäbi partiýada türkmenler köplük bolsa, her bir meseläni şol köplük arkaly geçirip boljak, şeýdibem synpy ugur zaýalanjak.

Sekizinji aýplama.

Partiýa apparatyny neneňsi düzmek hakda býurodaky agzalalyklar bolupdy, bar we gürrüňsiz bolar. Ýol. Atabaýew partiýa apparatlary raýkomlara, okrugkomlara we partiýanyň MK-nyň organlaryna synpy alamatlara görä däl-de, olar kim bolsalar bolsunlar, partiýa agzasy bolsa hem-de şahsy ukyplary bolan ýoldaşlary çekmeli diýen ýörelgeden ugur aldy.

Dokuzynjy, onunjy, on birinji aýplamalarynda

Sähetmyradow Atabaýewiň, Aýtakowyň, Nazarowyň üstünden inip köp sözleýär. Olar hakda sähelçe tutaryk tapdygy başyna daş yagdyrýar. Paýtagty Çärjewde gurmak hakdaky pikirlerden hem synpy many gözleýär. Ol Atabaýewiň ýalňyşlary diýýänlerini ýörite ýygnaýda ara alyp maslahatlaşjak bolup näçe ýyl bärki synanyşyklarynyň başa barmanyny aýdýar. Onuň ýeňip bilmez ýagysy Atabaýew.

On ikinji aýplama.

Atabaýewiň iş sistemasyna degişli birki agyz söz. Atabaýew öz iş sistemasynda kollektiwleýin iş prinsiplerinden ugur almaýar. Onuň hanlyk sistemasy bar, ýeksurunlyk.

On üçüňjü aýplama.

Galyň hakda öňräk geçen jedellere degişli. Atabaýew galyň meselesinde partiýanyň rewolýusion hüjüminiň bolmaly däldigini aýdýar, bu iş kem-kemden, ewolýusion ýol bilen ýeňilmelidir

diýýär. Bizde bolsa Orta Aziýa býurosynyň hüjüm hakda karary bar ahyry... Orta Aziýa býurosy biziň teklibimizi tassyklady ahbetin. Emma ýol. Atabaýew bolsa, şol bir wagtda, ähliňiziň bilşiňiz ýaly, ýol. Aýtakowyň işeňňir goldamagynda göni bize azar ýamanyny berdi.

On dördünji aýplama.

Býuroda ala-böle ýol. Atabaýewiň näme sebäpden oba baýlarynyň hyýallaryny aňladýanlygy bize bäs-bütin düşnükli. Muňa göz ýetirmek üçin onuň maslahat-çylaryna we töweregindäkilere bakmak gerek. Partiýa agzalaryndan Pereňliýew, Akmyrat Orazow bar, olar partiýadakylar we partiýada däller arasynda hiç hili parh goýmaýarlar... Narkomprosda Pereňliýewi Öwezbaýewler we Bekgi Berdiyewler dolandyrdy. Orazow Akmyradyň kim bilen baglydygy hem gizlin däl. Ýol. Atabaýewiň özi Pereňliýewi we Orazowlary çakdan aşa öwmek bilen ýol. Öwezbaýewiň arkasyny sypamaga taýýar. Olaryň biljek meselelerini maslahatlaşmakdan we olara aýtmakdan gaýtjak däl. Jüneyit han hakda partiýa syry şeýdip açyldy. Sebäbi Öwezbaýew Atabaýewiň üsti bilen partiýa syryny bildi... Bu hakda Orta Aziýa býurosy we biziň MK-myz bilýär. Bu hakda biz habar berdik. Öňi-soňy ýol. Atabaýew tertibe geljek däl. Tertibe gelmeýänligi üçin göwnüne geleni edýär.

Soňra. Bize hüjüm eden Jüneyit hana garşy göreş wagtynda ýol. Atabaýew günäsi geçilmejek haýal-ýagallyk etdi... Men we beýleki birtopar ýoldaşlar, şol sanda ýol. Çary Wellekow merkezi komissiýa bilen birlikde işlediler we obanyň baý gatlagyny atdylar. Şol bir wagtda (bu hakda MK bilýär) ýol. Atabaýew, obanyň ähli halkyna ýarajak bolup, öň aýdyşym ýaly, haýal-ýagallyk etdi...

...Jüneyit hany Atabaýew milli gahryman hasaplaýar ahyry...

...Ol (Atabaýew) gurultaýda etjek dokladyny taýýarlamak bahanasy bilen Jüneyit hana garşy göreşe halky gönükdirmedi, gaýta beýle gyzgalaňly wagtda, görşüňiz ýaly Pöwrizede oturdy. Atuwa degişli baýlaryň-onuň ýaranlarynyň spisogyna gol çekmäge banditizme garşy göreş boýunça komissiýanyň agzalary mejbur boldular. Beýle aýgytly çäreler (atuwlara) ýol. Atabaýewi

boýun edäýmek örän çetin boljagyny Gazanjyk PIK-niň başlygy öňden bilyärdi... Bu göreşde ol adatdan daşary passiw boldy, hut oba baýlarynyň göwnünden turmak isledi. Gurultaýda meniň iki dokladym boldy ahyry, onda bir doklad boldy, ol öýde oturdy we hiç zada gatnaşmady, biz bolsa, özüň bilşiň ýaly, öňi-soňy Daşhowuzda öýde oturmadyk, baýlaryň we ruhany elementleriň bazyrrygyna basdyk.

Soňra Sähetmyradow Aýtakowyň, Ibragimowyň üstünden düşýär. Çary Wellekowyň sözünden- “Atabaýew biziň partiýamyzyň ýolbaşçylygynyň astyndan çykdy, özüniň çözmeli däl prinsipial meselelerini partiýa ýolbaşçylaryna baglaman çözdü.”

Bu Plenumda Gaýgysyzyň özi ýokdy. Ony Aýtakow mynasyp goldaýar. Şol Plenumda H.Sähetmyrat, Ibragimow dagy işden aýrylýar. H.Sähetmyrat Daşkende geçirilýär.

Görüşüňiz ýaly, H.Sähetmyrat bu doklady bilen özüniň neneňsi gara niýetlidigini açýar hem-de Gaýgysyzyň öz milletini neneňsi söýýänligini ýamanlamak bilen aýan edýär.

Gaýgysyz 1937-nji ýylyň 23-nji martynda respublikan partiýa guramasynyň Plenumynda çykyş edende Popogyň we beýleki gara niýetlileriň şeýle ajy sözleýişleri, Gaýgysyzyň sözünü bölüp, öz terbiýesizliklerini görkezişleri alym G.F.Gadelşin tarapyndan taýýarlanan “Atabaýewiň soňky tutluşygy” diýen kitapçada açık görkezilýär. Gaýgysyzyň bu çykyşy respublika derejesinde iň soňky çykyşy boldy. Şo çykyşy okasaňyz, respublikanyň milli ýolbaşçy kadrlarynyň gyr-ýapyp edilýänligine, Gaýgysyzyň örän argyn, örän ýalňyz, örän jany ýangyn haldadygyna göz ýetirersiňiz. Şonda-da ol başy belentligini, inçe umydyňy ýitirmändir. Gaýtawul bermäge ukyply. Her mahal bolşy ýaly, häzirem partiýa dikmeleriniň haýbatyndan çekinenok. Tutuş Merkezi Komiteti tankytlamaga başlaýar. Çykyş edenleriň birnäçesi bolsa Gaýgysyzy nyşanalap zäherli sözleýär. Gaýgysyz olara ýeterli gaýtawul berýär:

“Bu gün saňa bu samahylly nämä gerek? Saňa, köne kommuniste şeýle samsyk zady aýtmak nämä gerek? Bu dogry däl.” “...halk komissarlaryndan üzňelik baradaky günäkärlemäniň, esasan alanyňda, meni abraýdan düşürmek üçin uslyp däl serişdelerden

peýdalanylyp edilýän töhmetçilikli synanyşykdygyny görersiňiz. Meniň birkemsiz, päk ýürekli zähmetimi şeýle usul bilen garalamaga bu günki gün kimiň haky barmyş?! Eger siz maňa iň ýönekeý adamkärçilik bilen garaýan bolsaňyz, meni şeýle usulda syýasy taýdan atuwa sezewar etmäge hakyňyz ýokdur!” “Eger meniň ýalňyşýandygymy subut etseler, men päk ýürekden öz ýalňyşymy boýun alaryn.” “Bu kemçilikler, dogrusyny aýtsaň, bizde ilki bilen Merkezi Komitetiň we Halk Komissarlar Sowetiniň arasynda işiň dogry bölünmezliginden gelip çykýar.» “Häzirki wagtda iş dolanyşygyny türkmen diline geçirmek biziň üçin gaýragoýulmasyz meseleleriň biridir. Bu meseläniň birnäçe ýyl mundan ozal hem bolandygy üçin bu günki gün ony aýratyn ýiti götermek gerek.”

Bu Plenumda Popogyň Gaýgysyza neneň hormatsyz daraşýandygy, ony her ädimde dili kelte etjek bolup dyrjaşyandygy, kesä çekýändigini duýulýar. Buýruk bermeli bolanda, üstünlük gazanylanda partiýa muny öz üstüne alýar. Jogap bermeli bolanda, kemçilik ýüze çykanda o başgalaryň üstüne ýöňkelýär. Gaýgysyz muny söz arasynda, setir aňyrsynda janyýangyn aňladýar.

Şu dialoga üns beriň:

Atabaýew: Bizde, meselem, dil boýunça agzalalyk bar.

Popok: Seň bilen bütin býuronyň arasynda. Seniň yeke özüňdiň!

Atabaýew: Meniň hakym bar...

Popok: Sen Popok milli medeniýetiň ganyň duşmany ýaly edip çykyş edýärsiň!

Atabaýew: Meniň, elbetde, Býuro bilen ylalaşmaýan zatlarym bar.!

Popok: Biz ýalňyş pozisiýaň üçin saňa hatda degmedigem.

Atabaýew: Degmesine-hä degdiňiz, ýöne meniň şu meselede ýalňyşandygymy subut etmeli!

Bu stenogrammany tutuş okaňda, dogrudanam, Gaýgysyzyň ýaraly-ýalňyz Arslandygyna şübhe galanok.

Soňky ýyllar onda ýürek agyrysynyň dörändigi, nerwleriniň çigişendigi şeýle sebäpler arkaly ahyry. H.Ýomudskiý, Seýitmyrat Öwezbaý, Abdyryzak, Kakajan, Bekgi, Bapby Berdiýewleriň üçüsi hem, Muhammetguly Atabaýewiň inileri Hajy

we Öwezgeldi Atabaýewler, başga-da müňläp-müňläp adamlar, intelligensiýanyň gülleri NKBD-niň ganly penjesine düşdüler. Ölen öldi, dirilere şeýle ejirler berildi weli, olar özüniň diriligine hem ynanmadylar.

Uzak syýahatlarymyň birinde Demirgazyk Buzly okeana golaý, baky doňaklykdaky Turuhansk şäherine baramda, bu ýerlere gelen ilkinji türkmen mendirin diýip öz ýanymdan guwanyp gaýtdym. Soň-soň okap görsem, o taýda watandaşymyz, Gaýgysyzyň goldan adamlarynyň biri Öwezgeldi Atabaýewiň mazary gara buz astynda ýatan ekeni.

1926-njy ýylda Magtymgulynyň bir tomlugyny neşir etdirende respublikadan çykarylan uly alym Bekgi Berdiýew aklanandan soň hem oňly gün görmändir. Ol Tejende rak keseline uçrap ezýet çekýarkä, kegebeçi baryp: "Bekgi Berdi ölende bize duýdurman jaýlaýmaň. Biz onuň ölendigini gözümüz bilen görüp akt ýazmaly. Şol akty Merkeze ibermeli, şonuň esasynda Bekgi Berdi aýratyn howply adamlaryň spisogyndan öçürilýär" diýipdir. Aýdylyşy ýaly hem edipdirler. Ýöne men Bekgi Berdiniň ölendenden soň hem spisokdan öçürilendigine ynanamok. Sebäbi Bekgi Berdiniň galagop ruhundan hem bir aýplar gözlenýän bolmagy gaty mümkindir. Ynsan, biçäräniň, baş günlük ömründe erkin ýaşamalydygyny, onuňam göwni-kalby, onuňam hukugy-islegi barlygyny başgalara düşündürmek ýeňil-ýelpaý iş däl bolarly. Gaýgysyza dolanalyň. Ol 1937-nji ýylyn 23-nji martynda respublikanyň partiýa guramasynyň plenumynda çykyş etmegi bilen respublika derejesinde iň soňky gezek çykyş edipdi. Soňra 1937-nji ýylyň 16-njy iýunynda bolsa umuman iň soňky, ýagny sahnadan gitmeginiň önüsyraşyndaky çykyşy boldy. Gaýgysyz bu gezegem örän batyr, başy dik hem-de umytly görünýär. Milli kadrlaryň ýok edilip, ýerine Merkezden iberilen düşnüksiz familiýalary sanap-sanap, olaryň öz ýaragy bilen özlerini urýar. Aşgabat şäher partiýa aktiwiniň ýygnagy bolsa-da Gaýgysyz giň örä ýaýraýar hem-de respublikanyň partiýa guramasyny, şo sanda birinji sekretar bolan Ý.A.Popogy ýiti tankytlaýar: "Ýoldaşlar, Türkmenistanyň partiýa guramasynda häzire çenli troskiçileri goldan aýry-aýry dönükleriň, satlyk adamlaryň, aýry-aýry liberallaryň barlygy

sebäpli şeýle bolyar. Partiýa guramasy nirä bakdy?...” ýa-da “Popok üsti açylmadyk troskiçi hem-de troskiçileri goldady.”

Gaýgysyz göz üçin otuz ýedinji ýylyň dilinde sözleýär. Ol Aşgabat şäher partiýa komitetiniň aýrylan sekretary Umanskini, Aşgabat şäher prokurory Abramowy, Ý. Popogyň aýaly-şäher komitetiniň jogapkär işgäri Slawinany we dürli orunlarda oturan Lobanowy, Reboneni, Hrapkowskini, Tarakanowy, Şelaputini, Burhanowy, Gewerkýany, Zabalotnyhy, Hrapkowskayany, Entini, Kiparisowy hem-de beýleki ençeme ýörite iberilenleri aýplaýar. Gaýgysyzyň troskiçileri bahanalap öz ideýa duşmanlaryny uruşyny içgin synlan biri oturan ýerinden ýeser sorag berýär:

“Siz Popok bilen aragatnaşyk saklan ýerli millet wekilleri hakda hiç zat aýtmadyňyzla?”

G. Atabaýew jogap berýär: “G. Sähedow we O. Täçnazarow Popoga ýakyn durýardylar diýip aýdyp bilerin.”

Gaýgysyzyň bu dokladyndan onuň özüniňem bu ýagdaýda arenadan tiz gitjegini bilýän ýaly duýgy döreýär. Şoňa görä türkmeni söýmeýänleri soňky ädiminde-de ýoldan aýyrmaga dyzaýar. Şu taýda Gaýgysyzyň ömür boýy ulanan bir täri hakda-da okyja ýatladyp geçesim gelyär. Ol sahnadan giden dostlary hakda, mysal üçin Seýitmyrat Öwezbaý, H. Ýomudskiý, K. Berdiýew we beýlekiler hakda tankydy bellik aýdanda, şony umumy işiň hatyrasy üçin, özüni gizlemek üçin, perdäni galňaltmak üçin aýdýar. “Ölen öler, galan saglar biziňki” (XIX asyr türkiýeli türkmen şahyry Dadaloglunyň sözi) diýen prinsipden ugur alýar. Bu hiç bir halatda Gaýgysyzyň öz dostlaryna biwepalygy hökmünde görlüp bilinmez. Beýdilse, Gaýgysyza düşünilmedigi bolar, onuň syrly ädimine akyl ýetirilmedigi bolar.

Beýik Watançylyk urşy başlanýança jeza beriji, gizlin guramalaryň halka yetiren pidasy, o gözel ömürleriň kömür edilişi her bir duşmanyňkydan beter boldy. Onuň öwezini dolmak mümkin däl.

Stalin we stalinizm bireýýäm sahnadan giden bolsa-da henizem o düzgüniň ownuk ýüze çykmalaryny käýerde synlamak bolýar. Edebi makalalar